

Documentarea în vremuri de restriște

de Gabriela Panu

După scurta perioadă de dezgheț de la sfârșitul anilor 1960 și după întoarcerea lui Nicolae Ceaușescu din vizita în Coreea de Nord din iunie 1971, România alunecă spre o perioadă dominată de împrejurări critice în ceea ce privește nivelul de trai al cetățenilor. La fel ca în alte părți ale blocului socialist, schimbările politice și economice au fost însoțite de modificări ale comportamentului consumatorilor și ale obiceiurilor cotidiene. Una din paradigmele studiilor despre consum tratează aspectele simbolice ale acestuia, fiind interesată de identitatea consumatorului și de motivele alegerilor pe care le face. Urmărindu-și agenda egalitaristă, statul a preluat nu doar întreaga producție, dar și distribuția bunurilor către populație, acaparând astfel toate aspectele vieții: „După venirea la putere în 1965, Nicolae Ceaușescu a implementat cele mai agresive politici comerciale din regiune și cele mai bune relații diplomatice cu Occidentul, astfel devenind (la fel ca Iugoslavia) iubit de vestici. Ceaușescu, după ce a apărut pe coperta revistei Time în 1966, împreună cu titlul "Viața sub un comunism relaxat", a dat tonul unui nou tip de comunism european în spatele Cortinei în ruginire”(t.a.)¹.

La mijlocul anilor '80, dictatura lui Ceaușescu devenise insuportabilă, iar populația era supusă unor incredibile privațiuni pentru o țară europeană pe timp de pace: „În comunismul târziu au lipsit căldura, lumina și apa; laptele praf era inexistent, iar pâinea se vindea pe cartelă; praful de nechezol înlocuia cafeaua naturală. Nu se găseau hârtia igienică sau vata medicinală. Lipseau carnea, dar și benzina și motorina; lipseau ouăle și dulciurile pentru copii”².

Duplicitatea totalitarismelor de stânga a fost vizibilă în orice domeniu de activitate, iar dezghețul politic de scurtă durată a fost urmat de o înăsprire a politicilor și o privare a cetățenilor de bunuri de strictă necesitate:

„(...) în timp ce Iugoslavia continua liberalizarea, România și Bulgaria au crescut și ele furnizarea de bunuri pentru populațiile lor prin diverse programe de reformă în această perioadă. Cu toate acestea, un dezgheț politic de scurtă durată a fost urmat de o înăsprire a politicilor”³.

Rolul bunurilor materiale aflate în circulație era acela de a organiza activitățile cotidiene dar și de a regla relațiile sociale ce rezultau din diferitele forme de consum colectiv. Deși sistemul comunist s-a construit pe promisiunea unui progres material, a unei bunăstări colective, rezultatele au condus la sărăcie și chiar la o stare generalizată de înfometare a populației și de privare de bunuri de primă necesitate. Aceste înrăutățiri se intensifică treptat și dau naștere fenomenului *a face rost*, pentru a obține cele necesare unui trai decent: „(...) din cauza sistemului socialist represiv și a izolării României în anii 1980, oamenii au devenit dependenți de piața neagră, de rețele informale, precum și de un sistem de troc pentru dobândirea bunurilor necesare sau a bunurilor de lux”⁴.

Conștiințele se transformă în relații de întraajutorare. Ele puteau fi persoane din mediul rural, de la care oamenii cumpărau alimente, puteau fi rude plecate în străinătate, care trimiteau pachete, sau erau construite doar cu scopul de a face troc. Una din cele mai interesante ipostaze ale consumerismului din perioada postbelică în Europa de Est o reprezintă fenomenul schimbului informal de bunuri. Numărul vast al formelor de schimb prezent în Europa comunistă face ca acest fenomen să fie unul complex elaborat și uneori chiar transfrontalier, în ciuda granițelor închise. Constrânși de împrejurări, consumatorii și-au dezvoltat abilități de negustori și și-au ascuțit inventivitatea. Traficul informal de bunuri i-a transformat uneori pe români în contrabandiști de ocazie, rețelele formate fiind întreținute cu complicitatea nomenclaturii comuniste. Astfel s-a

¹ Paulina Bren, Mary Neuberger (ed.), *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*, Oxford University Press, New York, 2012, p. 12.

² Mihail Neamțu, *Penuria materială și viața spiritului sub comunism*, disponibil la <http://revista2online.ro/9037.html>

³ Paulina Bren, Mary Neuberger (ed.), *op. cit.*, p. 10.

⁴ Jill Massino, „From Black Caviar to Blackouts. Gender, Consumption, and Lifestyle in Ceaușescu's Romania”, în Paulina Bren, Mary Neuberger (ed.), *op. cit.*, p. 238.

născut o economie secundară, cvasi-legală, uneori chiar ilegală. Din moment ce nevoile umane au fost stabilite oficial, consumul a fost politizat și raționalizat. Iar din cauza faptului că bunurile puse la dispoziția consumatorilor erau puține și de cele mai multe ori de calitate slabă, s-a constituit ceea ce se numește o economie informală, o rețea paralelă de procurare a bunurilor.

In perioada comunistă, strânsa relație dintre învățământ și ideologie s-a putut remarca atunci când conceptul de *educație politică* a fost instrumentalizat, astfel încât educarea, procesul de transmitere a cunoașterii să se facă în spiritul impus. Mediul universitar, la fel ca orice alt domeniu, trebuia să se supună rigorilor ideologice. Imperativele ideologice se puteau observa de la nivelul de organizare și funcționare a universităților și până la nivelul de recrutare a personalului academic, dezideratul final al procesului educațional fiind acela de îndoctrinare a societății. Universitățile intervievate nu au cunoscut penuria specifică sfârșitului perioadei comuniste, deși recunosc că pentru a face rost de anumite bunuri profitau de statutul lor de elite privilegiate ale mediului universitar, dar nu au trecut prin experiența cozilor interminabile.

In urma unei serii de interviuri cu doamne foste cadre didactice în universitățile timișorene în perioada comunistă, am reușit să surprind parcursul lor profesional, poveștile lor de viață și carieră, povești care au dezvăluit adeseori subiecte pe care nu le intuiseam. Un astfel de exemplu îl reprezintă subiectul dificultăților întâmpinate în procesul de documentare. Printre alte multe dificultăți și neajunsuri, pe care românii au trebuit să le întâmpine în perioada de dinainte de 90, se numără și dificultatea procurării de cărți pentru documentare, problemă cu care s-au confruntat și cadrele didactice din mediul universitar timișorean.

Reprezentările negative generale ale opiniei publice legate de perioada comunistă (lipsuri alimentare, haine de proastă calitate și greu de găsit, privarea de divertisment) nu se regăsesc în narațiunile universităților, ele fiind privilegiate în privința accesului la bunuri, la produse de lux cum ar fi haine de blană, rochiile de mătase, pantofi Guban prototip etc., la care oamenii de rând nu puteau ajunge. Excepție fac călătoriile în străinătate (care în țările capitaliste le erau interzise și în țările socialiste greu accesibile) și accesul la cărți de specialitate necesare cercetării. Tema lipsei de alternative în ceea ce privește procurarea de cărți era o problemă cu care s-au confruntat universitățile timișorene până în 1989. Pentru a-și putea desfășura activitatea didactică, dar mai ales

pentru a cerceta și publica, universitățile timișorene erau nevoite să meargă la București. Deși bibliotecile bucureștene erau mult mai ofertante, de cele mai multe ori nici ele nu asigurau necesarul, majoritatea cărților fiind în limba rusă, limbă pe care nu toate universitățile o cunoșteau:

„(...) într-adevăr m-am întors de la București cu o valiză de cărți, am început să citesc și după trei luni m-am dus înapoi la București, deja discutam altfel, deja eram așa”⁵.

„(...) a durat destul de mult până am învățat și noi, de la unii, de la alții. Din literatura de specialitate ce se mai putea fura pe vremea aceea, că nu prea era, internet nu, prin biblioteci ce mai găseai articole mai învățați una-alta. (...) sigur asta a necesitat o documentare corespunzătoare pe care o făceai greu că nu aveai unde. (...)

G. P. Pe vremea aceea era greu să te documentezi?

I. N. Da, ce găseai prin biblioteci, atâta. Din fericire, biblioteca din București avea destul de multe informații, mai ales în limba rusă, cum eu am făcut limba rusă din clasa întâia, oricum altă documentație pe vremea aceea nu prea era decât în limba rusă, dar am găsit suficient. (...) și în rest am învățat și eu de la colegii mei mai în vârstă”⁶.

In pofida intervenționismului de la centru, calitatea învățământului din România comunistă s-a menținut la standarde înalte conform declarațiilor universităților timișorene. Nivelul științific și calitatea actului educațional din învățământul superior au fost catalogate pozitiv prin comparație cu perioada de după 1989, în ciuda obligativității educației ideologico-politice din perioada anterioară acestui an. Cu toate că întâmpinau numeroase dificultăți în procurarea de cărți de specialitate, în unanimitate ele subliniază calitatea învățământului din perioada comunistă ca fiind una excepțională:

⁵ Fragment din interviul realizat cu M. P. în data de 26.07.2015 la domiciliul intervievatei, un apartament aflat într-o zonă centrală a Timișoarei, cu două camere pline de obiecte valoroase, dar supraîncărcat și dezordonat.

⁶ Fragment din interviul realizat cu I. N. în data de 10.06.2013 la Universitatea de Vest din Timișoara, parter, în laboratorul de creșterea cristalelor. Deși se află la vârsta pensionării, doamna încă profesază. I. N. s-a născut la Oradea, a făcut facultatea la Cluj-Napoca, după care s-a stabilit în Timișoara. Soțul este de asemenea cadru universitar.

„(...) înainte majoritatea profesorilor au fost excepționali. Deci am rămas toți cu o amintire deosebită, aveau prestanță, aveau prestigiu, erau drepți, erau corecți, dacă spun că erau corecți poate înțelegeți indirect la ce mă refer. Ajunseseră profesori pe merite proprii așa că n-am avut nicio obiecție față de calitatea învățământului. Se ocupau de noi, asistenții se ocupau de noi. Noi ne duceam la curs, nu existau cărți și atunci te duceai la curs dar te duceai și de plăcere, paradoxal, nu te plictiseai, plus că mai auzai un nume propriu, îți scria pe tablă cum se pronunță nu știi ce sindrom, așa că din acest punct de vedere învățământul a fost foarte benefic. (...) calitatea învățământului a fost foarte bună. Minus faptul că n-aveam cărți. Avusesem un noroc că o rezidentă de-a mea mi-a adus Biblia în Endocrinologie care se numește Williams și care apăruse în Polonia în limba engleză. A fost un lucru extraordinar și ajunsesem să o știu pe de rost fiindcă alte tratate nu aveam. Existau ceva cărți românești dar nu erau suficiente pentru cineva care voia să învețe mai mult. (...) acum sunt cărți, acum este internet. Noi atunci n-aveam cărți, poate știți acest lucru, nu exista internet, copiai cursurile colegilor de la București, te duceai la București unde era o bibliotecă la Institutul Parhon bine documentată. Nici cu xeroxul nu era simplu, deci practic trebuia să conspectezi jumătate de carte. (...) nu existau cărți și atunci trebuia să te duci la curs”⁷.

„G.P.: Calitatea învățământului cum o vedeți înainte și după 89?

I.V.: Mult mai bună înainte”⁸.

„Calitatea învățământului a scăzut foarte mult față de înainte”⁹.

Tema regretelor și a nostalgiilor legate de calitatea învățământului din perioada comunistă este prezentă în absolut toate interviurile, deși nu au existat întrebări care să se adreseze direct acestei teme. Singurul neajuns pe care-l sesizează universitarele în ceea ce privește educația din perioada comunistă este dificultatea procurării de bibliografie precum și interzicerea unui număr semnificativ de autori, însă chiar și acest lucru este suplinit într-o anumită măsură de cursurile unor profesori excepționali, sau prin copierea cărților de specialitate primite destul de rar din străinătate. Totuși, uneori sentimentele de nostalgie față de calitatea învățământului de altădată sunt amestecate cu sentimente de invidie față de multitudinea de posibilități și oportunități pe care le aduce regimul democratic actual:

„(...) nu am putut avansa, nu am putut călători în străinătate, nu aveam cărți, deci am fost blocată în comparație cu generația tânără care de la început poate publica, cerceta, pleca în biblioteci străine. E un mare avantaj”¹⁰.

Pe lângă cărți, procesul didactic și cel de cercetare necesitau și alte instrumente, la fel de greu accesibile, cum ar fi partiturile sau substanțele rare:

„(...) pe vremea mea, 1970-80, cumpărau cristale de fluorură de calciu de la nemți, de la Karl Zeiss, Jena, din Germania”¹¹.

„Bibliografie ca să facem gradele am avut, că am eu o bibliotecă și n-am apelat la biblioteca școlară. Și aici am avut un noroc, au existat persoane care mi-au dat pe gratis cărțile lor cu notele, partituri, unele vechi. Erau foarte scumpe, 100-120 de lei o partitură. Bine, trebuia

⁷ Fragment din interviul realizat cu I. Z. în data de 07.04.2016, la Spitalul Județean de Urgență „Pius Brânzeu”, etajul III, în biroul personal. Deși se află la vârsta pensionării, doamna încă profesează fiind prof. univ. dr. al UMF "Victor Babeș" Timisoara. I. Z. s-a născut în 1941 la Timișoara, într-o familie de profesori universitari renumiți (mama, tata și unchiul).

⁸ Fragment din interviul realizat cu I. V. în data de 21.03.2016, la domiciliul acesteia într-o casă duplex aflată într-o zonă centrală a Timișoarei, construită chiar de familie în primii ani ai perioadei comuniste și pe care o împarte cu familia fratelui său. Încăperile sunt mari și multe iar mobilierul destul de valoros. Pe parcursul interviului a plâns foarte mult din cauza emoțiilor provocate de reamintiri. I. V. s-a născut în anul 1941 la Timișoara. Tatăl era jurist iar mama casnică. S-a căsătorit cu un cadru universitar.

⁹ Fragment din interviul realizat cu M. M. în data de 18.02.2016, la domiciliul acesteia, într-o casă veche, dar bine întreținută, aflată într-o zonă foarte bună a Timișoarei. Casa are multe încăperi mobilate cu obiecte vechi și valoroase. M. M. s-a născut în anul 1939 la Cluj-Napoca, a locuit în Timișoara un an, apoi din 1940 până în 1944 a locuit în Cernăuți pentru că neamurile pe linie maternă erau din Bucovina având și origini germane. Tatăl era român. Ambii părinți erau economiști. Din 1944 s-au refugiat în Timișoara, unde trăiește și în prezent. Soțul și fiica sa sunt de asemenea medici.

¹⁰ Fragment din interviul realizat cu P. B. în data de 13.05.2013, la Universitatea de Vest din Timișoara, etajul III, în biroul pe care îl împarte cu câțiva colegi, deși este pensionată. P. B. s-a născut în 1948 la Timișoara (oraș în care a locuit toată viața) într-o familie cu un tată medic și universitar celebru.

¹¹ Fragment din interviul realizat cu I. N.

să-mi fac rost și din alea, dar mă gândesc că poate instituția ar fi trebuit să facă rost de ele, nu profesorul.

G.P.: Acum e mai ușor să facă rost de partituri?

M.B.: Acum e mult mai ușor, acum e viața mult mai ușoară din punctul ăsta de vedere¹².

„În 1976, 1977 încă mai puteam, totuși, să corespundez cu străinătatea, mi-au mai trimis și reactivi de acolo, deci am putut să fac și lucruri așa mai deosebite.

G.P.: Deci puteau să vă trimită din străinătate?

M.Ș.: Greu, din ce în ce mai greu¹³.

O altă soluție la problema numărului scăzut de cărți era rezolvată cu ajutorul multiplicării lor pentru ca ele să poată circula. Astfel de activități de multiplicare și xeroxare erau foarte profitabile pe atunci, iar unii chiar au reușit să dezvolte o mică afacere la negru care s-a bucurat de un real succes:

„Păi cum era ca să-ți obții bibliografie, vai de mine, ce bani dădeam pe xeroxuri la politehnică la domnul acela care are acum o tipografie Mirton. (...) era foarte greu să faci rost de bibliografie¹⁴.

„Au fost vremuri și mai bune și mai rele, acum faptul că poți să circuli e mare lucru pentru că noi nu puteam să ieșim, eram handicapați, nu puteam participa la congrese. Înainte când

cineva primea o carte o xeroxam și aveam volume întregi xeroxate. Era Tonenchi care are acum Editura Mirton, el venea pe la noi, îi dădeam tratatele, el le xeroxa, le lega¹⁵.

Pentru a putea răzbate în mediul academic, universitățile timișorene din perioada comunistă trebuia să se „descurce” în procurarea de materiale (cărți și reviste de specialitate, partituri, substanțe pentru experimente de laborator) necesare în procesul de cercetare, obligatoriu într-o carieră universitară. Bineînțeles că această problemă era valabilă și în cazul bărbaților, însă evident că în cazul lor situația era mai puțin acută, datorită prezenței lor în posturi de conducere sau pozițiilor lor privilegiate. Greutățile și inechitățile nu le-au descurajat pe doamne, ba mai mult decât atât, le-au obligat să devină maestre ale adaptării într-un mediu de cele mai multe ori ostil, reușind să-și dezvolte cariere de succes atât la catedră cât și în cercetare.

¹² Fragment din interviul realizat cu M. B. în data de 01.10.2013, ora 12:00, la Liceul de Muzică „Ion Vidu”, sala 13, sală care i-a servit toată cariera drept birou personal și încăpere unde oferea meditații de pian elevilor și studenților. M. B. s-a născut în 1947 la Timișoara, oraș în care trăiește toată viața, cu excepția anilor de facultate petrecuți în Cluj-Napoca. Provine dintr-o familie mixtă (etnic), catolică și poliglotă.

¹³ Fragment din interviul realizat cu M. Ș. în data de 11.12.2015, la Spitalul Clinic de Urgență pentru Copii „Louis Țurcanu” Timișoara, parter, în biroul personal destul de spațios și foarte personalizat cu obiecte proprii. Deși este pensionată, încă profesază. M. Ș s-a născut în 1942 în județul Harghita, într-o familie mixtă (mama maghiară și tatăl german). Se mută apoi cu familia în Banat (în Charlotenburg, apoi Altringen, Arad și Timișoara). Este căsătorită cu un medic și el cadru universitar.

¹⁴ Fragment din interviul realizat cu V. T. în data de 18.01.2016, la domiciliul acesteia, într-o casă veche dar bine întreținută, cu o curte interioară, aflată într-o zonă bună a Timișoarei. V. T. s-a născut în Timișoara, unde a și trăit toată viața, cu excepția anilor de facultate petrecuți la Iași. Este căsătorită cu un profesor universitar celebru, nu are copii și nici nu regretă acest lucru.

¹⁵ Fragment din interviul realizat cu M. M.